

چالش میان تربیت حداقلی و حداکثری در امر جنسی

دکتر محمود سعیدی رضوانی

دکتر وحید ارشدی

حسین مدبر عزیزی

دکتر حسن اسلامیان

دکتر سعید ضیائی فر

پاییز ۱۴۰۰

چالش میان تربیت حداقلی و حداکثری در امر جنسی / محمود سعیدی رضوانی... [و دیگران]: ویراستار علمی محمود سعیدی رضوانی؛ ویراستار فاطمه غلامی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، ۱۴۰۰.

۳۲۰ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۵۸۲: علوم تربیتی: ۵۷)

ISBN: 978-600-298-365-7

بها: ۵۵۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص. [۲۸۱] - ۳۱۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. امور جنسی -- آموزش. ۲. Sex instruction. ۳. امور جنسی -- ایران. ۴. Iran -- Sex (Psychology). ۵. اخلاق جنسی.

۶. Sexual ethics. ۷. هرزه‌نگاری. ۸. Pornography. ۹. امور جنسی -- آموزش به کودکان. ۱۰. Sex instruction for children.

۱۱. امور جنسی -- آموزش به کودکان -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام. ۱۲. Sex instruction for children -- Islam.

Religious aspects -- الف. سعیدی رضوانی، محمود. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. دانشگاه فردوسی مشهد.

پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی. ج. Ferdowsi University of Mashhad. Institute of Islamic Studies in

the Humanities

۶۴۹/۹۶

HQ۳۱

۸۴۴۸۷۹۱

چالش میان تربیت حداقلی و حداکثری در امر جنسی

مؤلفان: دکتر محمود سعیدی رضوانی (دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد)، دکتر وحید ارشدی (استادیار دانشگاه فردوسی

مشهد)، حسین مدبر عزیزی، دکتر حسن اسلامیان، دکتر سعید ضیائی فر (دانشیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ناشر همکار: پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد

ویراستار علمی: دکتر محمود سعیدی رضوانی

ویراستار: فاطمه غلامی

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: پاییز ۱۴۰۰

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی، چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۵۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی» محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات

۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۲۶۰۲۶۰۰ ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

مشهد مقدس: میدان آزادی، دانشگاه فردوسی مشهد، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، تلفن: ۰۵۱-۳۸۸۰۴۸۵۰

http://ishm.um.ac.ir

ishm@um.ac.ir

سخن ناشران

نیاز گسترده جوامع علمی حوزوی و دانشگاهی به منابع و متون درسی در رشته‌های علوم انسانی، حقیقتی انکارناپذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود، می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرار و موازی‌کاری جلوگیری شود. از این رو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد برای نیل به هدف یادشده، دومین کار مشترک خود را با عنوان چالش میان تربیت حداقلی و حداکثری در امر جنسی به جامعه علمی تقدیم می‌کنند.

امید است اثر حاضر، مورد توجه استادان، طلاب و دانشجویان رشته تعلیم و تربیت و عموم علاقه‌مندان قرار گیرد.

در پایان لازم می‌دانیم از مؤلفان گرامی اثر، آقایان دکتر محمود سعیدی رضوانی، دکتر وحید ارشدی، حسین مدبر عزیزی، دکتر حسن اسلامیان و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سعید ضیائی فر و نیز ارزیابان ارجمند حجج‌الاسلام والمسلمین محمدرضا زیبایی‌نژاد و دکتر علی لطیفی قدردانی و سپاسگزاری نماییم.

پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی
دانشگاه فردوسی مشهد

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۳
مقدمه.....	۷

فصل اول: تقلیل‌گرایی در تربیت و پیچیدگی امر جنسی

۱-۱. عوامل مؤثر بر عفاف یا فساد جنسی.....	۱۲
۲-۱. بررسی نگاه حکمت عملی به مبادی عمل.....	۱۸
۳-۱. نگاه روان‌شناسی و تعلیم‌وتربیت به جایگاه حیطة عاطفی-هیجانی.....	۲۱
۴-۱. رویکرد جامعه‌شناسان به کنش با تأکید بر بُعد اجتماعی آن.....	۲۷
۱-۴-۱. تذکار ضروری.....	۳۰
۵-۱. مروری بر عوامل اجتماعی پدیدآیی فساد جنسی.....	۳۱
۱-۵-۱. محرک‌ها.....	۳۲
۱-۱-۵-۱. بدحجابی و بی‌حجابی حاد.....	۳۲
۲-۱-۵-۱. رسانه‌ها (فیلم‌های هرزه‌نگاری، بازی‌های مستهجن و داستان‌های مبتذل).....	۳۴
۳-۱-۵-۱. اختلاط در مراکز آموزشی و اداری.....	۳۶
۴-۱-۵-۱. مصرف مشروبات الکلی.....	۳۸
۵-۱-۵-۱. اعتیاد به موادمخدر.....	۳۹
۲-۵-۱. عوامل پزشکی، فیزیولوژی و تغذیه.....	۴۰
۳-۵-۱. کاهش امکان ارضای صحیح نیاز جنسی.....	۴۱
۴-۵-۱. نفوذ فرهنگی دشمن و انفعال فرهنگی.....	۴۴
۵-۵-۱. اقتصاد جنسی، فقر و نظام پاداش‌دهی اجتماعی.....	۴۶
۶-۱. بررسی عوامل فردی عفت جنسی.....	۵۰
۱-۶-۱. ایمان به پروردگار و حیا.....	۵۱
۲-۶-۱. وفای به عهد.....	۵۲
۳-۶-۱. نگرش و کنش در راستای تشخیص والدین.....	۵۳
۴-۶-۱. عاقبت‌اندیشی و ترجیح مصلحت بر میل.....	۵۴

۵۵	۵-۶-۱. اراده، جسارت، مقاومت، صبر و سخت‌کوشی
۵۶	۶-۶-۱. سواد رسانه‌ای
۵۶	۷-۶-۱. حجاب
۵۸	۸-۶-۱. غیرت
۵۸	۹-۶-۱. عزت (کرامت) نفس
۵۹	۱۰-۶-۱. تصویر بدنی
۵۹	۱۱-۶-۱. هویت و نقش جنسیتی
۶۰	۱۲-۶-۱. سوءاستفاده جنسی
۶۴	۷-۱. مولدها و مکانیسم‌های ایجاد اراده کنش در انسان‌ها
۶۴	۱-۷-۱. نظام آگاهی‌های فردی
۶۵	۲-۷-۱. نگرش‌های پیام‌مدار
۶۶	۳-۷-۱. نگرش‌های هیجان‌مدار (برآمده از تجارب هیجانی)
۶۸	۴-۷-۱. هنجار ذهنی
۷۰	۱-۷-۴-۱. تأثیر جامعه بر کنش‌های فردی در عرصه زندگی
۷۵	۵-۷-۱. نگرش به «پیش‌ران‌ها، موانع» و «قدرت غلبه بر موانع»
۷۶	۶-۷-۱. پیش‌برنده‌ها و بازدارنده‌های عفاف
۷۸	۱-۶-۷-۱. پاسخ به یک اشکال احتمالی (دفع دخل مقدر)
۷۸	۱. استحاله ذاتی ناشی از درجات ایمان افراد
۷۹	۲. استحاله وقوعی ناشی از شرایط نسل بزرگ‌تر
۸۱	۲-۶-۷-۱. پاسخ به اشکال وارد شده از سوی دیدگاه حکمت عملی
۸۲	۷-۷-۱. جعبه سیاه تصمیم‌گیری
۸۴	۱-۷-۷-۱. تذکار ضروری
۸۵	۸-۱. باهم‌نگری
۸۷	۹-۱. مقایسه تربیت حداکثری و تربیت حداقلی در امر جنسی
۹۲	۱-۹-۱. تذکار نهایی
۹۵	تشکر و قدردانی

فصل دوم: تبیین عوامل مؤثر بر ایجاد و توسعه شبکه بازار اقتصاد جنسی

۹۷	۱-۲. مقدمه
۹۹	۲-۲. تبیین بازار اقتصاد جنسی
۱۰۳	۱-۲-۲. بایسته‌ها و نابایسته‌ها برای ایجاد محدودیت بازار نامشروع اقتصاد جنسی
۱۰۶	۳-۲. مروری بر عوامل مؤثر و مرتبط با اقتصاد جنسی
۱۰۶	۱-۳-۲. تغییر ارزش‌های سازگار با فطرت بازیگران بازار
۱۰۹	۲-۳-۲. بیکاری و فقر
۱۱۲	۳-۳-۲. اثر هزینه‌های تحمیل شده از طرف آداب‌ورسوم فرهنگی و اجتماعی
۱۱۳	۴-۳-۲. اثر پایین بودن قیمت کالاها و خدمات مکمل

- ۱۱۴.....۵-۳-۲. روشن‌فکر‌نمایی و غرب‌گرایی
- ۱۱۴.....۶-۳-۲. اثر بی‌مهارتی در زندگی و روابط زناشویی
- ۱۱۵.....۴-۲. خلاصه و نتیجه‌گیری

فصل سوم: چالش‌های رسانه‌های مؤثر در تربیت جنسی

- ۱۲۱.....۱-۳. مقدمه
- ۱۲۴.....۲-۳. عوامل خارجی مؤثر در چالش‌های اخلاقی جامعه ایران
- ۱۲۴.....۱-۲-۳. بازی‌گردانان بزرگ
- ۱۲۸.....۲-۲-۳. شبکه‌های ماهواره‌ای
- ۱۳۰.....۱-۲-۲-۳. عادی‌سازی هرزه‌نگاری در شبکه‌های ماهواره‌ای
- ۱۳۲.....۲-۲-۲-۳. عادی‌سازی هم‌جنس‌گرایی و روابط آزاد جنسی در شبکه‌های ماهواره‌ای
- ۱۳۵.....۳-۲-۲-۳. عادی‌سازی طلاق در شبکه‌های ماهواره‌ای
- ۱۳۸.....۳-۲-۳. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی
- ۱۴۳.....۴-۲-۳. بازی‌های رایانه‌ای
- ۱۴۶.....۱-۴-۲-۳. چند نمونه از بازی‌های مخرب رایانه‌ای
- ۱۴۹.....۵-۲-۳. هرزه‌نگاری
- ۱۵۲.....۱-۵-۲-۳. اثرات هرزه‌نگاری بر روابط زناشویی
- ۱۵۴.....۲-۵-۲-۳. اثرات هرزه‌نگاری بر جسم انسان (عوارض هورمونی)
- ۱۵۷.....۳-۳. عوامل داخلی مؤثر در چالش‌های اخلاقی جامعه ایران
- ۱۵۸.....۱-۳-۳. ضعف قانون‌گذاری و نبود نقشه راه در ارتباط با فناوری‌های نوین ارتباطی
- ۱۶۰.....۱-۱-۳-۳. قوانین نظارت بر رسانه‌ها در سایر کشورها
- ۱۶۱.....۲-۱-۳-۳. فقدان مؤسسات حفاظت از کودکان در برابر آسیب‌های فضای مجازی
- ۱۶۱.....۳-۱-۳-۳. قوانین بین‌المللی مربوط به بازی‌های رایانه‌ای (جدی نگرفتن مسئله توسط مراجع قانونی داخلی)
- ۱۶۲.....۴-۱-۳-۳. عدم آینده‌پژوهی رسانه‌ای
- ۱۶۶.....۲-۳-۳. ضعف رسانه‌شناسی در نسل بزرگ‌تر
- ۱۶۸.....۳-۳-۳. شکاف دیجیتالی و چالش ارتباطی
- ۱۶۸.....۴-۳-۳. فقدان امنیت اطلاعات
- ۱۶۹.....۱-۴-۳-۳. عدم وجود شبکه ملی اطلاعات یا اینترنت ملی در کشور
- ۱۷۰.....۲-۴-۳-۳. فقدان دیده‌بان در ایران
- ۱۷۱.....۳-۴-۳-۳. ضعف دانش امنیت اطلاعات در بین کاربران ایرانی
- ۱۷۱.....۵-۳-۳. بی‌تفاوتی نخبگان
- ۱۷۲.....۴-۳. اصول مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای
- ۱۷۳.....۵-۳. راهبردهای مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای
- ۱۷۳.....۱-۵-۳. راهبردهای کنترلی-نظارتی
- ۱۷۳.....۱-۱-۵-۳. راهبردهای کنترلی از سوی حاکمیت

۱۷۳ راهبردهای کنترلی والدینی	۲-۱-۵-۳
۱۷۵ پیش‌نیازهای اتخاذ راهبردهای نظارتی توسط والدین	۳-۱-۵-۳
۱۷۷ راهبردهای کنترلی از سوی فرد (بزرگ‌سال، جوان و نوجوان دارای بلوغ فکری)	۴-۱-۵-۳
۱۷۷ راهبردهای ایجابی (جایگزینی)	۲-۵-۳
۱۷۸ راهبردهای آموزشی-تیبینی	۳-۵-۳
۱۸۰ پیوست	

فصل چهارم: تأثیرات و آسیب‌های جهانی شدن در زیست جنسی

۱۸۳ مقدمه	۱-۴
۱۸۵ آسیب‌های فرهنگی تربیتی جهانی شدن	۲-۴
۱۸۹ جهانی شدن و دگرگونی در پوشش و حجاب	۱-۲-۴
۱۹۱ آسیب‌شناسی روند زیست جنسی در جامعه ایران	۳-۴
۱۹۲ متداول‌سازی گفتار پورنوگرافیک در فرهنگ عامیانه و اجتماعی	۱-۳-۴
۱۹۲ ازدواج‌گزیزی و تبعات ناشی از آن	۲-۳-۴
۱۹۵ زیست جنسی نامشروع در فضای سایبری و رسانه‌ای	۳-۳-۴
۱۹۵ رشد روابط جنسی نامشروع	۴-۳-۴
۱۹۸ بحث و نتیجه‌گیری	۴-۴

فصل پنجم: وظایف و اختیارات نظام اسلامی درباره پوشش زنان

۲۰۲ مباحث مقدماتی	۱-۵
۲۰۲ تبیین موضوع	۱-۱-۵
۲۰۴ ملاک تقسیم وظایف و اختیارات	۲-۱-۵
۲۰۶ مراد از حجاب	۳-۱-۵
۲۰۶ حجاب پدیده‌ای تک‌بعدی یا چندبعدی؟	۴-۱-۵
۲۰۷ حجاب پدیده‌ای عمومی یا خصوصی؟	۵-۱-۵
۲۰۸ الف) محیط‌های خانوادگی	
۲۰۹ ب) برنامه‌ها و میهمانی‌های خانوادگی	
۲۰۹ ج) مکان‌های عمومی	
۲۱۰ حجاب مقوله‌ای ظاهری یا تربیتی؟	۶-۱-۵
۲۱۱ بررسی همه‌جانبه حجاب یا بررسی فقهی-حقوقی	۷-۱-۵
۲۱۴ اقدام کیفری در مرتبه بعد از فرهنگ‌سازی کافی و تأمین شرایط ازدواج	۸-۱-۵
۲۱۵ برخورد با گناه نه گناهکار	۹-۱-۵
۲۱۷ تکرار عمدی گناه	۱۰-۱-۵
۲۱۷ وظایف و اختیارات فرهنگی-تربیتی	۲-۵
۲۱۸ ۱-۲-۵) انسان خلیفه خدا و در مسیر ملاقات الهی	
۲۱۹ ۲-۲-۵) اهمیت بیشتر زندگی اخروی از زندگی دنیوی	

- ۲۲۰..... ۳-۲-۵. اهمیت بیشتر بعد نفخه الهی انسان از بُعد جسمانی.....
- ۲۲۱..... ۴-۲-۵. اهمیت تزکیه نفس و کمالات اخلاقی در اسلام.....
- ۲۲۲..... ۵-۲-۵. مسئولیت اصلی انسان در برابر خداوند متعال.....
- ۲۲۳..... ۳-۵. وظایف و اختیارات اجتماعی و اقتصادی.....
- ۲۲۴..... ۴-۵. وظایف و اختیارات حقوقی و کیفری.....
- ۲۲۶..... ۱-۴-۵. دیدگاه و ادله مخالفان الزام قانونی به طور کلی.....
- ۲۲۷..... ۱-۴-۵. دلیل اول: عدم وضع مقررات از سوی معصومان و حاکمان اسلامی.....
- ۲۲۸..... ۲-۱-۴-۵. دلیل دوم: روایات تجویز کننده نگاه به موی زنان بی‌مبالات.....
- ۲۳۰..... ۳-۱-۴-۵. دلیل سوم: خصوصی بودن حجاب از نظر عقلایی.....
- ۲۳۲..... ۴-۱-۴-۵. دلیل چهارم: قبح عقلی دخالت در شئون خصوصی مردم.....
- ۲۳۳..... ۵-۱-۴-۵. دلیل پنجم: عدم طرح الزام به حجاب در کتاب‌های فقهی.....
- ۲۳۵..... ۲-۴-۵. دیدگاه و ادله موافقان الزام قانونی به طور کلی.....
- ۲۳۵..... ۱-۲-۴-۵. دلیل اول: اختیارات عام دولت اسلامی.....
- ۲۳۹..... ۲-۲-۴-۵. دلیل دوم: اطلاقات ادله نهی از منکر.....
- ۲۴۷..... ۳-۲-۴-۵. دلیل سوم: اطلاقات ادله احکام.....
- ۲۴۷..... ۴-۲-۴-۵. دلیل چهارم: اصطیاد قاعده کلی از موارد خاص.....
- ۲۵۰..... ۵-۲-۴-۵. دلیل پنجم: روایات وجوب اجرای حق الله.....
- ۲۵۱..... ۶-۲-۴-۵. دلیل ششم: ولایت بر تشریح موقت.....
- ۲۵۲..... ۷-۲-۴-۵. دلیل هفتم: روایات جعل کیفر برای هر گناهی.....
- ۲۵۵..... ۸-۲-۴-۵. دلیل هشتم: عموم تعلیل در برخی روایات.....
- ۲۵۸..... ۹-۲-۴-۵. دلیل نهم: ادله امور حسبه.....
- ۲۵۹..... ۱۰-۲-۴-۵. دلیل دهم: اجماع یا دیدگاه مشهور.....
- ۲۶۱..... ۳-۴-۵. دیدگاه و ادله موافقان الزام قانونی بعد از کار فرهنگی.....
- ۲۶۱..... ۴-۴-۵. ادله اختیارات نظام اسلامی پس از اقدام فرهنگی و اجتماعی.....
- ۲۶۱..... ۱-۴-۴-۵. دلیل اول: خواست اجرای احکام الهی.....
- ۲۶۲..... ۲-۴-۴-۵. دلیل دوم: قاعده اخف.....
- ۲۶۳..... ۳-۴-۴-۵. دلیل سوم: ادله بیانگر مراتب امر به معروف و نهی از منکر.....
- ۲۶۳..... ۴-۴-۴-۵. دلیل چهارم: «قبح عقاب بلا تبیین».....
- ۲۶۵..... ۵-۵. ابهام‌ها، اشکال‌ها و تبیین‌ها.....
- ۲۶۵..... ۱-۵-۵. پرسش اول.....
- ۲۶۷..... ۲-۵-۵. پرسش دوم.....
- ۲۶۸..... ۳-۵-۵. پرسش سوم.....
- ۲۷۰..... ۴-۵-۵. پرسش چهارم.....
- ۲۷۳..... یادداشتی بر نوشتار «وظایف و اختیارات نظام اسلامی درباره پوشش زنان».....
- ۲۷۸..... یادداشت‌های ویراستار.....
- ۲۷۸..... یادداشت نخست: آخرین تلاش‌ها برای اثبات نقش ساختار در تربیت!

یادداشت دوم: کَلِمَةُ حَقِّ يُرَادُ بِهَا بَاطِلٌ.....	۲۸۰
منابع.....	۲۸۱

فهرست اشکال

شکل ۱-۱: تبیین «رفتار» در پیشینه علوم رفتاری.....	۱۲
شکل ۲-۱: ارتباط میان مفاهیم شناخت، ایمان و عمل.....	۱۳
شکل ۳-۱: رابطه میان شناخت، گرایش و اراده در رویکردهای فلسفی کلاسیک.....	۱۳
شکل ۴-۱: نمودار خطی اولیه تأثیرگذاری حیطه عاطفی-هیجانی بر اراده و کنش.....	۱۵
شکل ۵-۱: نمودار تفصیلی تبیین تأثیرپذیری از هیجانات.....	۱۷
شکل ۶-۱: رابطه میان شناخت، گرایش و اراده در برخی رویکردهای فلسفی معاصر.....	۱۷
شکل ۷-۱: مقایسه نمودار خطی تأثیرگذاری حیطه عاطفی (شکل ۴-۱ مندرج در کتاب حاضر) و نمودار راجع به تلخیص مباحث اثرگذاری خواطر در دیدگاه ملاصدرا.....	۲۰
شکل ۸-۱: الگوی علی اولیه تعهد کار.....	۲۹
شکل ۹-۱: نظام یادداشت‌دهی اجتماعی (تقاضای کلاس).....	۴۹
شکل ۱۰-۱: عوامل اجتماعی مؤثر در فساد و سوءاستفاده جنسی.....	۴۹
شکل ۱۱-۱: نگرش و کنش در راستای تشخیص والدین.....	۵۳
شکل ۱۲-۱: سازمان مباحث مربوط به عاقبت‌اندیشی، میل و مصلحت.....	۵۴
شکل ۱۳-۱: توالی مؤلفه اراده، جسارت، مقاومت، صبر و سخت‌کوشی.....	۵۵
شکل ۱۴-۱: گام‌های هویت و نقش جنسیتی.....	۶۰
شکل ۱۵-۱: مؤلفه‌های عفاف‌گرایی و تربیت جنسی.....	۶۳
شکل ۱۶-۱: پیامدهای مرتبط با خویش‌داری جنسی.....	۶۵
شکل ۱۷-۱: شبکه ارتباطات فرد، خانواده، دوستان، همکاران و هم‌فکران.....	۶۸
شکل ۱۸-۱: کنش و واکنش بُعد فردی و اجتماعی.....	۷۱
شکل ۱۹-۱: جعبه سیاه «راه زندگی» (انتخاب و عمل).....	۸۶
شکل ۱-۲: برخی از بازارهای روان‌کننده بازار روابط نامشروع.....	۱۱۶
شکل ۲-۲: برخی از بازارهای روان‌کننده بازار روابط مشروع.....	۱۱۷
شکل ۳-۲: ساعت‌گرد به سمت عفاف‌گرایی.....	۱۱۸
شکل ۴-۲: پادساعت‌گرد به سمت فسادگرایی.....	۱۱۹
شکل ۱-۳: راهبردهای مواجهه با رسانه‌ها و بازی‌های رایانه‌ای.....	۱۷۹
شکل ۱-۴: نمودار تجزید قطعی کشور برحسب جنس در فاصله زمانی سال ۱۳۴۵ الی ۱۳۹۵.....	۱۹۳
شکل ۲-۴: وضعیت ازدواج و طلاق در کشور از سال ۱۳۸۷ تا سال ۱۳۹۷.....	۱۹۴
شکل ۳-۴: زمینه‌ها، شرایط، تعاملات و پیامدهای مرتبط با روابط جنسی نامشروع.....	۱۹۷

فهرست جداول

جدول ۱-۱: تفاوت نگاه حداقلی (خاص فرد) و حداکثری (جامع).....	۸۹
---	----

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. وَ بِهٖ نَسْتَعِیْنُ. اِنَّهٗ خَیْرٌ نَّاصِرٍ وَ مُعِیْنٍ.

پیشکشی ناقابل به

ساحت مقدس همهٔ خلفای خدا و هادیان اُمم، آورندگان تکالیف شرعی، بنیانگذاران تعلیم و تربیت دینی و شهدای این راه و شاهدان بر جوامع بشری، حضرات انبیای بزرگوار صلوات الله علیهم به خصوص سید و خاتم شان، حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله و سلم و اُم ابیها، حضرت صدیقهٔ طاهره سلام الله علیها و ائمهٔ اطهار علیهم السلام و خاتم و قائم ایشان، حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف و به تمامی علمای ربانی و شهدای راه فضیلت و تلاشگران تحقق مکارم و فضائل اخلاقی در بنی آدم، از نخستین تا واپسین انسان.

و تقدیم به

پدران و مادرانمان که درس محبت و انتظار را آموختند و نیز پدران و مادران شهدای مدافع حرم اهل البیت علیهم السلام که در نهایت مظلومیت، فرزندان خود را قربانی راه دوست کردند.

و به حضور

منتظران واقعی امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، به شهیدان بی پلاک دفاع مقدس، آنان که افتخار قرار دادنشان در تابوت های بی نشان در بیمارستان امام اهواز را داشته ام. آنان که در نزد اهل آسمان مشهورند و هنوز برای ما ناشناخته.

و با یاد کردی از

شهدای مقاومت، به ویژه فرماندهان شهید سردار حاج قاسم سلیمانی و سردار ابومهدی المهندس؛ امید آنکه در میدان تعلیم و تربیت، با الهام از مکتب شهید سلیمانی و ایجاد گفتمان مقاومت تربیتی، رسالت «انتقام سخت» را شاهد باشیم.

پیشگفتار

غریزه جنسی یکی از کشش‌ها و تمایل‌های اساسی در انسان است که باید به‌درستی هدایت و به دور از افراط و تفریط و به‌صورت صحیح ارضا شود. پژوهش‌های متعددی نشان داده است، چنانچه این غریزه، به‌کلی سرکوب و یا در ارضا دچار انحراف، مشکل و اختلال شود، فرد را از حالت تعادل و تکامل درمی‌آورد، بهداشت روانی او را به خطر می‌اندازد و موجب مشکلات در زندگی و بیماری‌های روحی، روانی و جسمی و همچنین زمینه‌ساز بروز بسیاری از ناهنجاری‌ها، اختلالات زناشویی، رواج انواع بیماری‌ها از جمله ایدز، سفلیس و... می‌شود و حیات جوامع را به خطر می‌اندازد. به‌دلیل اهمیت مواجهه صحیح با مسئله پیش‌گفته، کارگروه «تربیت جنسی و عفاف‌گرایی»، وابسته به گروه تعلیم و تربیت اسلامی پژوهش‌شکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، وظیفه تولید علم در جهت تبیین پیچیدگی‌های تربیت جنسی و تولید بسته‌های آموزشی مفید و مؤثر - به‌ویژه در جهت عفاف‌گرایی قشر دانش‌آموز - را بر عهده گرفته است.

کارگروه یادشده تداوم فعالیت خود را مرهون همکاری‌ها و حمایت‌های اداره کل تبلیغات اسلامی خراسان رضوی و اداره کل آموزش و پرورش خراسان رضوی و به‌ویژه الطاف الهی می‌داند که منجر به ایجاد فضای گفتمانی مبنی بر اهمیت تربیت جنسی در سطح دانشگاه، آموزش و پرورش و حتی سایر اقشار مردم در سطح جامعه شده است. افزون بر این کارگروه، پژوهش‌هایی راجع به نیازسنجی آموزشی، نیازسنجی پژوهشی و انتخاب، متناسب‌سازی و تدوین داستان‌های مناسب جهت شناساندن و انتقال مؤلفه‌های تربیت جنسی و عفاف‌گرایی به کودکان ۶ تا ۱۲ سال را اجرا کرده و نیز اقدام به تدوین راهنمای برنامه درسی تربیت جنسی دوره

ابتدایی، بسته آموزشی والدین و مراقبت‌های جنسی فرزندان و همکاری در تألیف کتاب خانواده و مراقبت‌های جنسی فرزندان نموده است. همچنین کارگروه، در راستای دستیابی به اهداف خود، راه‌اندازی جلسات کارگروه ویژه داستان‌نویسی و نیز تدوین داستان‌هایی با موضوعات عفاف‌گرایی و تربیت جنسی برای سنین ۳ الی ۱۸ سال را در دستورکار خود قرار داده است.

نشست‌های هم‌اندیشی کارگروه، به‌طور مرتب و به‌صورت هفتگی تشکیل می‌شود و در خصوص مسائل و بزه‌های جنسی، راهکارهای برون‌رفت، مباحث نظری و مفاهیم تربیت جنسی، بحث و ارائه طریق می‌نماید و کتاب حاضر نیز، به‌نوعی نشئت گرفته از، برخی محتواهای مذاکرات این جلسات است؛ بنابراین لازم است از تمامی بیش از یک‌صد عزیزی که در طول قریب به یک دهه، در هر جلسه نشست، با نظرات صائب و نقدهای بدون تعارف، اسباب ارتقای سطح مباحث را فراهم می‌آورند، تشکر نمایم. به‌ویژه وظیفه می‌دانم از اعضای که با حضور نسبتاً مرتب در جلسات دو سال اخیر، رونق‌بخش فعالیت کارگروه بوده‌اند، آقایان و خانم‌ها دکتر سیدمجید صابری فتحی، سیدجمال عطاری، دکتر مریم شیبانیان، احمد ابوترابیان، دکتر حبیب‌الله تقی‌پور، دکتر سیدمصطفی فرح‌شیرازی، محمدرضا سهندی طرقی، دکتر علیرضا رسولی، زهرا سرابی، سیدرضا محروقی، حجت‌الاسلام عبدالحمید صادقی، مهدی وارسته‌پور، علی شریف جمعه، اعظم فرخنده، زهرا اسلامیان، سمیه داودی‌پور، دکتر رضا صمدی، دکتر مرتضی مغربی، طاهره روضه، دکتر علیرضا زمانی بهابادی و دکتر حمید ترابی اردکانی قدردانی نمایم و به نویسندگان اصلی و همکار در کتاب حاضر، که علاوه بر حضور مستمر و بدون چشمداشت در کارگروه، مجدّانه تلاش کردند، با کمال تواضع عرض ادب نمایم. سپاس‌دار زحمات علمی پشتیبان فکری کارگروه، استاد فرهیخته فرید محمدی مقدم مدیر کانون فرهنگی تبلیغی مردمی امین در تدوین مباحث فقهی هستیم. از اعضای گروه‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه، که با تذکرات و راهنمایی‌های خود، اسباب ارتقای کیفیت مباحث را فراهم آوردند، تشکر می‌کنم. به‌ویژه از دکتر حسین باقری، مدرس و مشاور روان‌شناسی و مسئول بخش آموزش و پیشگیری مرکز مشاوره و توانمندسازی دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، که در نگارش مسائل روان‌شناسی، کمک شایانی نمودند و خانم دکتر فریبا عسکری که با معرفی منابع مفید، در تدوین این کتاب یاری‌رسان بودند، سپاس‌گزارم. از اولین کارشناسان کارگروه، آقایان عادل برات‌زاده و

پیشگفتار ۵

آرش جوادزاده و از دانشجویان عزیز، خانم زهرا وقاری و آقایان یاسر عطایی و مرتضی نقره‌ای، که در زمان فقدان کارشناس تمام‌وقت کارگروه، جلسات را سر پا نگه داشتند! قدردانی می‌کنم. به‌ویژه از خانم فاطمه غلامی که در تمام مراحل تدوین کتاب حاضر، همراهی و مشارکت بسیار مؤثری داشتند، بی‌نهایت سپاسگزارم.

در ادامه از حجت‌الاسلام دکتر محمد داوودی، دانشیار و مدیرگروه علوم تربیتی پژوهشگاه حوزه‌ودانشگاه، که بررسی و چاپ این اثر را پذیرفتند و استادان محترمی که، کتاب را ارزیابی نمودند و نظرات‌شان در بهبود محتوای کتاب، تأثیرگذار بوده است، کمال تشکر را دارم. همچنین لازم است از کلیه مدیران و کارشناسان محترم مؤسسه انتشارات پژوهشگاه حوزه‌ودانشگاه به‌ویژه آقایان محمدحسین کاظمی‌زاده و سیدعدنان اسلامی، قدردانی و تشکر نمایم.

در نهایت با آرزوی شادی ارواح پاک پدرم شادروان دکتر عباس سعیدی رضوانی، مادر بسیار مهربانم و برادر عزیزم مرحوم مهندس مسعود سعیدی رضوانی، از همسر و فرزندانم که تمام اوقات تعطیلات – و غیر آن را! در طی سالیان گذشته – در اختیار این‌جانب برای انجام وظیفه در عرصه «ترویج عفاف» قرار دادند تشکر می‌نمایم. اجرشان ان‌شاءالله با حضرت زینب سلام‌الله‌علیها.

مدیرگروه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی

و مسئول کارگروه عفاف‌گرایی و تربیت جنسی

محمود سعیدی رضوانی

مقدمه

فارغ از انبوه پژوهش‌های انجام شده در خصوص زیست جنسی ایرانیان و دلالت‌های همه آنها بر ناگواری‌های موجود امروز، احساس پدیده نابهنجاری‌های جنسی (بی‌عفتی‌ها)، از مشهود و عینی‌ترین واقعیت‌های کشور ما است. از دغدغه‌های بسیار اساسی رهبران فکری جامعه، دل‌سوزان دینی و ملی و به‌ویژه قاطبه خانواده‌های ایرانی - حتی اقلیت‌های مذهبی - عاقبت فرزندان‌شان به لحاظ اخلاق جنسی در دنیای امروز است. جالب توجه آنجاست که حتی اکثریت خانواده‌هایی که قیودات مذهبی چندانی ندارند و به‌قولی نوعی روشن‌فکر مآبی دارند، به دلایل مختلف - از جمله دارا بودن عرق و غیرت ایرانی، حفظ آبروی اجتماعی و پرهیز از دیگر عوارض سوء نابهنجاری‌های جنسی - مایلند فرزندان‌شان خط قرمزهایی را پاس دارند و مثلاً وارد روابط خاص قبل از ازدواج نشوند.

البته طبیعی است که این خط قرمزها، به‌ویژه بر اساس میزان دارا بودن روحیات دینی و میزان رعایت شئون اجتماعی و دارا بودن عرق و غیرت ایرانی، تا حدی پررنگ و کم‌رنگ شود؛ اما همچنان که بیان شد، اکثریت قاطع خانواده‌ها نسبت به آینده زیست جنسی فرزندان‌شان - به‌ویژه دختران - نگرانی خاصی دارند. این نگرانی، زمانی بهتر درک می‌شود که به مشکلات اقتصادی روبه‌تزايد به‌ویژه در سال‌های اخیر، توجه کنیم. ملاحظه می‌شود با وجود تمامی فشارهای اقتصادی و در پی آن انواع محرومیت‌های اجتماعی خانواده‌ها، نظیر مشکل اشتغال و ازدواج جوانان، هنوز هم نگرانی از مسئله اخلاق جنسی فرزندان، از دغدغه‌های اولیه خانواده‌های ایرانی است.

گفتنی است، مسائل جنسی در تمام دنیا از خصوصی‌ترین مسائل افراد و خانواده‌ها به‌شمار می‌آید؛ بنابراین باید به آمارهای مربوط، با تردید فزون‌تری نسبت به برخی واقعیت‌های تلخ دیگر نظیر فقر یا فاصله طبقاتی، نگریست. ما این پیش‌فرض را پذیرفته‌ایم که بحران جنسی در جامعه ما، توسط هر چشم و دل بصیری با تمام وجود، فهم و درک می‌شود و به همین جهت، به دنبال جست‌وجو در منابع مختلف برای کشف مثلاً تعداد مبتلایان به پدیده خودارضایی یا کودک‌آزاری جنسی نبوده‌ایم. ما معتقدیم هر پدیده خلاف اخلاقی، اگر تا حدی شایع شود که نگرانی نخبگان و مردم را برانگیزد، باید با آن، به‌عنوان یک بیماری مهلک اجتماعی برخورد شود و هرچه سریع‌تر و دقیق‌تر، اسباب آن کشف و زدع و موانع شیوع بیشتر آن، فراهم شود. به بیان دیگر اساساً در مسائل اجتماعی، همواره کمیت‌ها تعیین‌کننده نیستند. به‌عنوان مثال، هر عقل سلیم و هر روح و روان سالمی، بسیار کمتر، از مشاهده شیوع چشم‌چرانی نسبت به وقوع هرچند اندک پدیده تجاوز به عنف، ناراحت می‌شود. این امر در تمام مسائل اجتماعی، بهداشتی و زیستی صادق است. شاهد مثال آنکه، اگر مشاهده وجود ضرب و جرح در اجتماع، برای همه ناگوار است؛ اما مشاهده حتی یک قتل فجیع، در عاطفه آدمیان، چنان ناراحتی‌ای ایجاد می‌کند که شاید هزاران ضرب و جرح و به اصطلاح دعوا، این تأثیر را نمی‌گذارد!

علاوه بر ایران، بر اساس آنچه به نهضت‌های مردمی عفاف‌گرایی در کشورهای غربی موسوم است، این دغدغه در کشورهای دیگر نیز، به تدریج در حال بروز اجتماعی است. از این‌رو، نارضایتی و نگرانی از وضعیت زیست جنسی، از روندهای روبه‌تزايد در ایران عزیز ما و بلکه سراسر جهان است؛ اما چالش بزرگ، چگونگی مواجهه با این نگرانی است. گروهی از صاحب‌نظران، در مواجهه با تربیت جنسی، آن را شعبه‌ای از تربیت جامع انسانی تلقی می‌کنند، که بدون توجه به همه ابعاد و راهبردهای آن - نگاه چندبُعدی به نیازهای انسان از جمله نیاز جنسی، اهمیت به رفع نیازها نظیر نیاز جنسی، الگوگیری فعال از فرهیختگان، عادت‌دهی صحیح در سنین پایین، آموزش بهنگام آموزه‌های رشدی مانند نشانه‌های بلوغ، کسب مال حلال، مراقبت والدینی بر فرزندان با حاکمیت عقل و شرع و تحوّل ساختارهای در جهت عفاف و کنترل فعال حاکمیتی و مردمی، برای جلوگیری از گسترش فساد جنسی -، کمال انسانیت محقق نخواهد شد و از این‌رو در این نگاه، انجام عمل جنسی به قاعده، اجر جزیل نیز به‌همراه خواهد داشت.

اردوگاه دیگر بر ارائه انواع آگاهی‌ها به همه افراد، برای بهزیستی اجتماعی اصرار می‌ورزند و امیدوارند آسیب‌های اجتماعی و جنسی، صرفاً بر اساس استفاده از راهکار خوش‌نام فرهنگ‌سازی - به مفهوم اعطای اطلاعات صحیح و به‌جا با روش‌های متنوع - از میان برود. کتاب حاضر به نقد این دیدگاه تعلق دارد.^۱ در نوشتار اول، تفاوت عمیق دو نگاه تربیت حداکثری و تربیت حداقلی - اگرچه هر دو متعلق به متدینان است - بررسی شده است و در چهار نوشتار دوم تا پنجم، ابعاد، مصادیق و مثال‌هایی راجع به ضرورت توجه به تربیت حداکثری، با موضوعات اقتصاد جنسی، رسانه، جهانی‌سازی و کنترل اجتماعی ارائه شده است. از این رو، نوشتار دوم که به بحث اقتصاد جنسی پرداخته است، تلاش دارد تا بر پایه مفاهیم عرضه و تقاضای کالا و خدمات، به تبیین فرآیندهای شکل‌گیری و توسعه روابط غیرقانونی و غیرشرعی، همچون خدمات جنسی نامشروع - خدمات «ناشایسته» - به ارائه راهکارهای تضعیف‌کننده فرآیندها و روابط یادشده بپردازد. در نوشتار سوم، به منظور بررسی تأثیرات منفی رسانه‌ها بر روی تربیت فرزندان اعم از فضای مجازی، ماهواره و بازی‌های رایانه‌ای، به عوامل داخلی و خارجی مؤثر در چالش‌های اخلاقی جامعه ایران و روند اثرگذاری آنها بر بنیان خانواده و تربیت جنسی کودکان و نوجوانان اشاره شده است. نوشتار چهارم، به فرآیند تدریجی تحولات منبعت از پدیده «جهانی‌شدن» در حوزه زیست جنسی ایرانیان پرداخته است؛ تحولاتی که زمینه بروز نابسامانی و بحران در زیست جنسی ایرانیان را فراهم آورده است و عدم توجه به این فرآیند، می‌تواند مقدمه‌ای بر انقلاب ناگوار جنسی باشد. نوشتار پنجم به بررسی فقه اجتماعی در امر حجاب - نماد عفاف در جامعه - پرداخته و ضرورت کنترل اجتماعی، دخالت دولت اسلامی در امر حجاب و خصوصی نبودن آن را به‌ویژه در عرصه‌های اجتماعی، واکاوی نموده است.

۱. در واقع مبنای نظری کتاب حاضر، مرهون نگاه عمیق استاد مصطفی ائمه‌طلب در کتاب «درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت تکلیف‌گرا» است و بلکه می‌توان گفت کتاب حاضر، محصول ایده مطرح‌شده در کتاب پیش‌گفته است.

فصل اول

تقلیل‌گرایی در تربیت و پیچیدگی امر جنسی^۱

در سالیان اخیر، در کنار ایجاد دغدغه برگرفته از واقعیات جامعه، نسبت به شیوع بزهکاری‌های جنسی، تلاش‌های زیادی از سوی دغدغه‌مندان دینی، روان‌شناسان متعهد و دلواپسانِ هویت ملی جامعه ایرانی در مواجهه با مسائل مزبور انجام شده است؛ اما در این فعالیت‌ها -عمدتاً- بر ضرورت آگاهی‌بخشی و فرهنگ‌آفرینی تأکید شده و به‌طور مداوم تلاش شده است که آحاد جامعه، به‌ویژه نوجوانان و جوانان با کسب آگاهی‌ها، بینش‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌های متناسب، بتوانند از فسادهای مختلف پرهیز کنند. در آموزه‌های اسلامی نیز، بر ارزش و فضیلت و برتری و شرافت ذاتی انتخاب آگاهانه و با بصیرت عمل صالح، بر دیگر مقومات و مقدمات عمل، نظیر تأدیب و فضا سازی تأکید شده است؛ اما صرف نظر از منزلت خاص انتخاب آگاهانه، این سؤال مطرح شده است: با توجه به آنکه تلاش‌های تبیینی -اقتناعی، تاکنون نتوانسته است سد سیل بنیان برافکن بزه‌های مختلف جنسی شود، آیا اصرار بر ادامه مسیر اتکای صرف به ابزار تبیین و بصیرت‌افزایی، برای مواجهه با انواع فسادها و عوامل مختلف ایجاد آنها، موجه است؟ در این نوشتار برای بررسی این مسئله، به سؤالات زیر پاسخ داده شده است.

۱. چه عواملی بر انتخاب‌ها، نگرش‌ها و رفتار آدمیان مؤثر است؟
۲. عوامل مؤثر بر فساد جنسی، به‌ویژه در شرایط کنونی جامعه ایران چیست؟
۳. رویکردی که بتواند حداکثر مانع را در مقابل فساد جنسی ایجاد کند و رستگاری و سعادت را برای جامعه ایرانی به ارمغان آورد، کدام است؟

۱. این فصل توسط محمود سعیدی رضوانی (دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد، مدیرگروه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی و مسئول کارگروه عفاف‌گرایی و تربیت جنسی پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی)، نگاشته شده است.

۱-۱. عوامل مؤثر بر عفاف یا فساد جنسی

عفاف یکی از رفتارهایی است که می‌تواند فصل میان انسان با جانوران تلقی شود.^۱ عفاف معمولاً به دلیل وابستگی شدید به حیاورزی و معادباوری و برخی دیگر از مضامین دینی، نظیر ایمان به خداوند و دوست داشتن اولیای الهی، یک رفتار دینی محسوب شده است؛ اما باید دانست اولاً عفت جنسی، گاهی از عوامل کاملاً فطری خارج از تعلق به دین خاص و حتی داشتن تعریف مشخص از خداوند و حضور او، در ذهن عامل عفاف نشئت می‌گیرد و جالب است که اتفاقاً همین امر فطری، باعث مسلمان شدن عده‌ای - به‌ویژه بانوان^۲ - شده است و ثانیاً حتی اگر عفاف، کنشی صرفاً دینی محسوب شود، به‌رحال نوعی انتخاب است؛ بنابراین بسیار مهم است که بدانیم چه عواملی در انتخاب و اراده و کنش انسان‌ها مؤثر است؟ چنانکه ملاحظه خواهد شد، پیشینه بحث عوامل مؤثر بر رفتار آدمیان، حاکی از باور صاحب‌نظران به غلبه وجه شناختی^۳ رفتار و تقدم آن بر وجه عاطفی - هیجانی^۴ و تأثیر این دو بُعد بر اراده و سپس عمل بوده است. در واقع چنین تصوّر می‌شد که نوعی ارتباط خطی، به شکل زیر وجود دارد:

شکل ۱-۱: تبیین «رفتار» در پیشینه علوم رفتاری

در کتاب درسی پیام‌های آسمانی پایه نهم دوره متوسطه (۱۳۹۷: ۲۲) نیز، شبیه همین تصوّر از مبادی عمل در انسان، مورد تأیید جدی قرار گرفته و تصریح شده است: تنها شناخت و آگاهی از یک مطلب، برای عمل به آن کافی نیست و باید، آن شناخت به مرحله ایمان برسد. ضمناً علم و شناخت به منزله چراغ راه و ایمان به مثابه مشوق و محرک حرکت به سوی عمل، توصیف شده و شکل زیر، برای ترسیم ارتباط میان مفاهیم ارائه شده است.

۱. اگرچه گاهی نمونه‌هایی از نوعی عفاف‌ورزی در حیوانات نقل می‌شود، که حاکی از برتری آنان به برخی هموعان ما است!

2. <https://www.tv2.ir/News/VideoAlbum/31189>

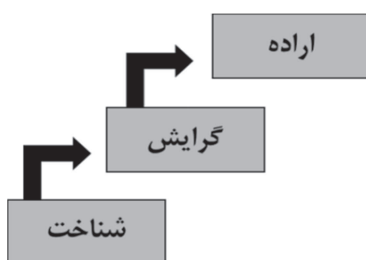
3. Cognition

4. Affective-Emotional

شکل ۱-۲: ارتباط میان مفاهیم شناخت، ایمان و عمل

در توضیح نگاه پیش‌گفته باغلی (۱۳۹۲: ۱۶۰) می‌نویسد: اساساً یکی از سؤالات اساسی در خصوص نسبت میان اراده و شناخت انسان، تقدم و تأخر آنهاست. در اکثر رویکردهای فلسفی کلاسیک - ایده‌آلیسم^۱، رئالیسم^۲ و پراگماتیسم^۳ -، تقدم با شناخت است؛ به این مفهوم که انسان، ابتدا نسبت به یک مقوله شناخت پیدا می‌کند و این شناخت منجر به گرایش می‌شود و درنهایت، اراده برای تحقق آن صورت می‌پذیرد.

شکل ۱-۳: رابطه میان شناخت، گرایش و اراده در رویکردهای فلسفی کلاسیک

در توضیح دیدگاه تقدم شناخت بر حیطه عاطفی (هیجان‌ها)، اعرافی (۱۳۸۸: ۳۹)، عبارت زیر را در «نسبت‌سنجی» میان تعلیم و تربیت مطرح کرده است:

«اگر تربیت را به معنای تغییر در هر یک از ساحت‌های شخصیت - نه برآیند شخصیت - بدانیم و معتقد باشیم که تغییر به وجود آمده در هر کدام از این ساحت‌های وجودی - شناخت، عاطفه و رفتار -، تربیت است؛ در این صورت تعلیم و اعطای بینش، مستقلاً مصداقی از تربیت به شمار می‌رود که در آن، سعی بر این است که با دادن آگاهی و شناخت اراده‌برانگیز در وجود متربّی، گرایش به تغییر مطلوب را به وجود آورد و درنهایت، او را به تغییر و تحوّل عملی و عینی در شخصیت خود واداشت. در واقع هر سه مرحله تربیت را با همین اعطای بینش محقق می‌سازیم.»

1. Idealism
2. Realism
3. Pragmatism

باقری (۱۳۸۶: ۶۱) نیز رُبّوی شدن (تربیت اسلامی) را شامل سه عنصر «شناخت»، «انتخاب» و «عمل» می‌داند که به‌خوبی مؤید دیدگاه یادشده است. همچنین سنت برنامه‌ریزی و «کتاب‌درسی‌نویسی» برای تربیت دینی در آموزش و پرورش و آموزش عالی ما، مصداق روشن و کاملی از انتظار برنامه‌ریزان از ارتباط خطی پیش‌گفته در جهت ایجاد رفتارهای مطلوب در دانش‌آموزان و دانشجویان است؛ به‌گونه‌ای که در طول سالیان گذشته، همواره سه نوع اهداف شامل شناختی، عاطفی و روانی حرکتی (رفتاری)، با تقدّم حیطه شناختی، طبقه‌بندی و اساسی برنامه‌های درسی قرار گرفته‌اند.

پیگیری اهداف بالادستی در سطوح نظام، دوره و پایه‌ها و تحلیل محتوای اسناد فرودست نیز، نشان داده است که نظام آموزش و پرورش نوعی احترام! و اهمیت خاص برای اهداف شناختی قائل شده و در بسیاری موارد، اهداف عاطفی اساساً به فراموشی سپرده شده‌اند (سیفی، مهram، امین‌خندقی و سعیدی رضوانی، ۱۳۹۲؛ یزدانی و حسنی، ۱۳۹۰).

در مقابل این سنت دیرپای، همواره ندهایی وجود داشته است که قائل به گونه‌ای تعامل و تبادل بین دو حیطه شناختی و عاطفی – و نه تقدّم همیشگی (تأثیر یک‌سویه) شناخت بر عاطفه – بوده‌اند (جلالی، ۱۳۸۹: ۴۸) و به‌ویژه با توجه به نقش عمل صالح در تقویت ایمان، به‌نوعی بر تأثیر عمل بر شناخت و عاطفه تأکید شده است (عجم و سعیدی رضوانی، ۱۳۹۱: ۶۴). همچنین خوشبختانه در سالیان اخیر، در سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی، به‌ضرورت درهم‌تنیدگی و حداقل، عدم جداسازی حیطه‌های سه‌گانه و تردید در تقدّم همیشگی حیطه شناختی توجه شده است؛ به‌گونه‌ای که در ماتریس (۴×۵) اهداف برنامه‌های درسی مندرج در این سند، استفاده از سنت مسلط استقلال‌بخشی به حیطه‌های سه‌گانه یادشده و غلبه حیطه شناختی حذف شد.

درعین حال، توجه دقیق به محتوای پیشینه مربوط به ندهای مقابل تقدّم همیشگی حیطه شناختی، نشان می‌دهد نوعی احتیاط در اظهار عقیده مخالف وجود داشته است؛ یعنی نوع تبادل تصویر شده، به‌گونه‌ای است که حیطه شناختی همچنان دارای جایگاه اصلی است. به‌عنوان مثال، به‌زعم عجم و سعیدی رضوانی (۱۳۹۱)، اغلب نگرش‌ها با اصطلاحات شناختی تعریف می‌شود و از مبانی شناختی سرچشمه می‌گیرد. شکل‌گیری ارزش‌ها و نگرش‌ها در «فرد»، بر اساس برخی از اطلاعات شناختی است که به وی عرضه شده و آن را فراگرفته است؛

اما سه حیطه شناختی، عاطفی و روانی حرکتی، با همدیگر در ارتباط و تعامل هستند و نمی‌توان به‌طور کامل آنها را از هم جدا کرد. به‌عنوان نمونه در صفحه ۶۶ آمده است:

وقتی فردی مطلبی را یاد می‌گیرد و نسبت به آن شناخت پیدا می‌کند، به موازات آن در فرد، گرایش و عاطفه‌های منفی و مثبتی نسبت به آن مطلب ایجاد می‌شود؛ همین‌طور با توجه به مطالبی که عنوان شد، ممکن است گرایش و علاقه نسبت به امری یا مطلبی، باعث شود که فرد، در جهت شناخت آن مطلب گام بردارد. در زمینه اهداف در حیطه رفتاری نیز، وضع بدین‌منوال است. هر رفتار یا عملی که از فرد سر می‌زند، پایه‌های شناختی و عاطفی در آن رفتار دخالت دارد و به‌طور متقابل هر رفتاری که از شخص صادر می‌شود، باعث ایجاد شناخت‌ها، عاطفه‌ها و گرایش‌های جدیدی در فرد می‌شود.

همچنان که ملاحظه می‌شود، در ترسیم رابطه حیطه عاطفی و شناختی، حیطه عاطفی، دارای شأن ایجاد انگیزش برای یادگیری مطالب حیطه شناختی - و نه بالاتر! - معرفی شده است. در صورتی که در شرایط حاضر، نقش انکارناپذیر موسیقی، هنر و ادبیات، در قالب رسانه‌های مختلف مؤثر بر افراد، در ایجاد انگیزش آنی و میل شدید و گاهی ایجاد واکنش‌های تکانشی، مثلاً حمله فیزیکی را نمی‌توان انکار نمود. این ابزارهای بسیار قوی، با استفاده از یافته‌های روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی شخصیت و امثال آن، با تحریک قوه‌های شهوت و غضب در افراد، بدون توسل به ابزارهای متعارف آموزشی - استدلال و تبیین شناختی - با ایجاد حالت‌های نفرت و حُب و بغض‌های شدید و دهشتناک، «فرد» را به انتخاب و اراده و گاهی عمل - شاید بدون هیچ تأملی - می‌رسانند. به بیان دیگر با بهره‌گیری اسارت‌آمیز شیطانی از ابزار القا و تلقین، مانع حضور افراد در موقعیت‌های تعقل و تفکر می‌شوند. می‌توان نمودار زیر را برای ترسیم ساده تأثیر حیطه هیجانی ارائه نمود.

شکل ۱-۴: نمودار خطی اولیه تأثیرگذاری حیطه عاطفی-هیجانی بر اراده و کنش

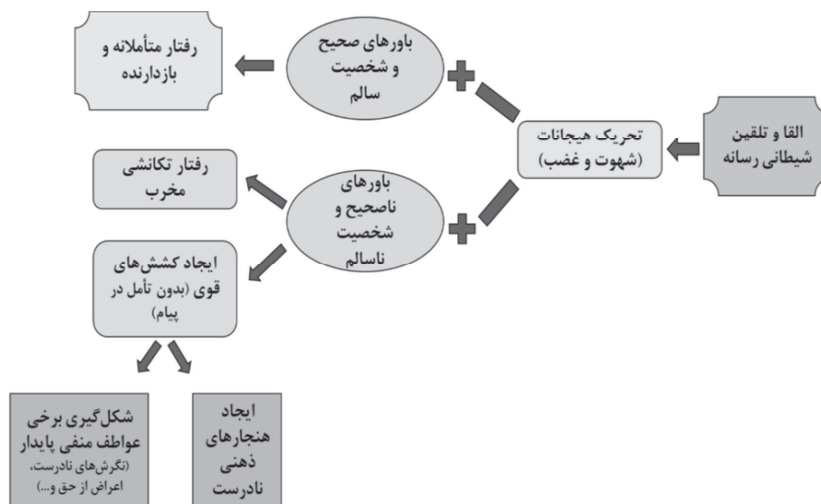
در ارتقای این نمودار، با در نظر گرفتن پیچیدگی رفتار انسان، مواردی قابل تأمل است. تأمل نخست آنکه تحریک توسط محیط یا رسانه دو مرحله دارد:

الف. مواجهه با محرک و پاسخ اولیه: تأثیر تحریکات محیطی به‌ویژه تحریکات جنسی، نظیر دیدن اندام زن، بر ترشح هورمون‌های مربوط و تأثیر سیستم عصبی مربوط در مردان (بالغان مذکر)، منطقاً - اگر فرد اختلال خاصی نداشته باشد - یک امر فراگیر برای همه مردان است؛^۱ بنابراین پاسخ اولیه به این محرکات، پاسخی عصبی، فیزیولوژیک و به مقتضای مرد بودن، در افراد مختلف، تقریباً مشابه - اگرچه با شدت و ضعف‌هایی متنوع - خواهد بود.

ب. پاسخ ثانویه: این پاسخ برخلاف پاسخ اولیه، بعد از مواجه شدن با موقعیت تحریک‌زا (تحریک اولیه) و پاسخ مشترک فیزیولوژیک عصبی افراد، صورت می‌پذیرد. پاسخ ثانویه (اراده و کنش پسین آن)، کاملاً متنوع و بر اساس پیشینه و شخصیت و باورهای هر فرد شکل می‌گیرد؛ بنابراین افرادی که از توانمندی خویش‌تنداری جنسی برخوردارند، امکان بیشتری برای اجتناب از تأثیرات مخرب محرکات فاسد جنسی را دارند^۲ و البته باید گفت چنین افرادی، به‌طور طبیعی از حضور در چنین موقعیت‌هایی پرهیز می‌کنند. برای نمونه به‌ویژه در سنین جوانی و نیاز جنسی، از حضور در موقعیت‌های خلوت با نامحرمان می‌پرهیزند و از تماشای فیلم‌های غیراخلاقی و... به‌شدت پرهیز می‌کنند.

نکته دیگر آنکه در موارد بسیاری، تحریک هیجانات، فرد را به تدریج، دچار حُب و بغض‌ها (گرایش‌ها و اجتناب‌ها) می‌نماید و این حُب و بغض‌ها در آینده فرد، می‌تواند او را به رفتار ذهنی و یا رفتار عملی بکشاند؛ بنابراین بهتر است فرآیند تأثیرگذاری هیجانات را با ابعاد ذهنی، نگرشی و عملی تصویر نماییم. با نظر به مطالب پیش‌گفته، می‌توان نمودار زیر را برای تبیین تأثیرپذیری از هیجانات ارائه نمود.

۱. در برخی سخنان عارفان، مواردی به چشم می‌خورد مبنی بر اینکه عرفای کامل، گویا بر تحریکات محیطی و یا پاسخ اولیه مسلط هستند. این مطلب در صورت صحت نیز، خارج از فضای مباحث ماست.
 ۲. چنانچه از نظر حکمت عملی، انسان در هر مرتبه وجودی از نفس (حسی تا الهی) که قرار داشته باشد، به دنبال کمالات متناسب و لایق به آن مرتبه می‌باشد. به بیان دیگر، فاعل با توجه به حالت و مرتبه وجودی خود، خیریت، ضرر، نفع و دیگر ملاک‌های خود را برای صدور فعل سنجیده و بر اساس آن، به تصدیق صدور فعل یا عدم آن می‌رسد (وفاتیان و فرامرز قراملکی، ۱۳۹۶: ۱۷).

شکل ۱-۵: نمودار تفصیلی تبیین تأثیرپذیری از هیجانات

این نکته قابل‌اهمیت است که، نباید از جایگاه تحریکات محیطی-رسانه‌ای و اهمیت خاص حیطه عاطفی-هیجانی در اثرگذاری بر اراده و کنش انسان‌ها-گاهی متأخر از شناخت، گاه همراه با آن و حتی متقدم بر آن- غفلت نمود. کما اینکه بر اساس (باغگلی، ۱۳۹۲: ۱۶۰)، رویکردهای معاصر-اگزیستانسیالیسم^۱ و معنویت‌های نوظهور- معتقدند که اساساً اراده، بر شناخت آدمیان نوعی تقدم دارد. به این مفهوم که ابتدا اراده آدمی جهت‌گیری می‌کند، سپس خُلقیات انسان، متناسب با آن جهت‌گیری شکل می‌گیرد و پس از آن، انسان ابزارهای مفهومی خاصی را برای تأمین حساسیت‌هایی که در مرتبه قبل ایجاد شده است، می‌سازد. بر اساس این دیدگاه، معنویت‌های نوظهور تلاش می‌کنند از روش‌های غیرمستقیم و با تأثیرگذاری بر حوزه هیجانات فرد، جهت‌گیری اراده او را تغییر دهند.

شکل ۱-۶: رابطه میان شناخت، گرایش و اراده در برخی رویکردهای فلسفی معاصر

از مطالب یادشده نباید چنین نتیجه گرفت که در این کتاب، تأثیر حیطة عاطفی-هیجانی بر اراده و کنش پسین انسان‌ها، صرفاً با نظر به دیدگاه‌هایی نظیر آگزیستانسیالیسم اثبات شده است. متأسفانه باید پذیرفت، فضای رسانه‌ای موجود، این امر را به سهولت اثبات می‌کند که افراد، تحت تأثیر القانات رسانه‌ای و نه استدلال‌های منطقی، تبیین و شناخت، دست به اعمال بسیار نادرستی می‌زنند. در اینکه برخی نحله‌های معنویت نوظهور نظیر شیطان‌پرستی، با ایجاد هیجان و نه استدلال و شناخت مبتنی بر آن، افراد را شیطان‌پرست می‌کنند تردیدی هست؟! ضمن آنکه در ادامه، با استفاده از مباحث حکمت عملی و روان‌شناسی، مبحث یادشده یعنی امکان تقدّم هیجان‌ات بر شناخت، به شکل دقیق‌تری بررسی شده است:

۱-۲. بررسی نگاه حکمت عملی به مبادی عمل

پنج رکن اساسی صدور فعل نزد فیلسوفان اسلامی، به قرار زیر است:

۱. تصوّر فعل
۲. تصدیق به فایده، خیر، حُسن، ملایم (خوشایند بودن) فعل از سوی فاعل
۳. شوق به صدور و ایجاد فعل در فاعل (انگیزه)
۴. اجماع بر صدور فعل (اراده)
۵. حرکت در عضلات و صدور فعل خارجی (ایجاد فعل/ رفتار) (وفائیان و فرامرز قراملکی، ۱۳۹۶: ۴).

در این راستا، فیلسوفان اخلاق در دفاع از تقدّم قطعی و همیشگی شناخت بر هیجان و اراده،^۱ چنین مطرح می‌کنند: از نظر فلسفی هیچ میل، اراده و شوقی پدید نمی‌آید، مگر اینکه فرد می‌داند (علم دارد) که به چه چیزی شوق پیدا می‌کند و چه می‌خواهد. مثلاً لطیفی (۱۳۹۶: ۸۰) معتقد است، صدور هر فعل بالقصد (افعال ارادی) نیازمند دو عامل «آگاهی» و «منفعت برانگیزاننده» در فاعل است و بدون تحقق این دو، چنین فعلی تحقق نخواهد یافت. با این استدلال همواره در افعال ارادی «شناخت» بر هیجان و «اراده» مقدم خواهد بود.

۱. در اینکه شناخت به طور کلی منجر به ارزش‌ها و نگرش‌های متناسب و سپس اراده و کنش می‌شود، شکی نیست. سخن در آن است که آیا همواره شناخت مقدم است؟!

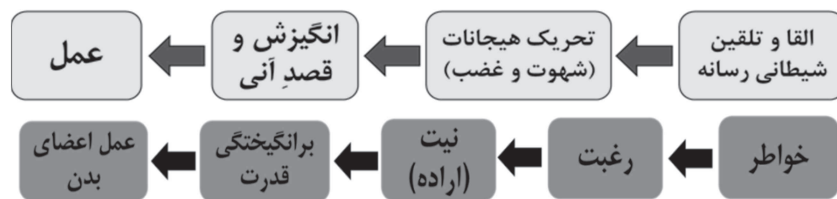
در بررسی این ادعا، باید توجه داشت آنچه در گفتار ما، در مورد شناخت مطرح شد، ناظر بر شناخت مبتنی بر استدلال و تبیین و به‌نوعی حاصل طی سطوح حیطه شناختی بلوم است؛ بنابراین، بهترین توصیف شناخت، به مفهومی که در این کتاب آورده‌ایم، آگاهی، فهم، کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی یک چیز، اعم از مفهوم، پدیده، نگرش و کنش، در فضایی غیرهیجانی-عاطفی است!^۱ سخن ما آن است که در بسیاری موقعیت‌ها، اساساً فضای فهم و استدلال و تبیین برای نیل به شناخت، حاکم نیست و فرد با عواطف و هیجانات، به‌سوی چیزی جذب و کشش شدید می‌یابد. به‌بیان دیگر در این موارد، عاطفه و هیجان، موجد اصلی رفتار هستند. یعنی در این موقعیت‌ها، «شوق» ابتدا مسبوق به «شناخت» با تعریف یادشده نیست؛ بلکه عمدتاً مسبوق به دست‌کاری هیجانی است. هرچند می‌پذیریم، فرد می‌داند و ادراک می‌کند^۲ که به‌دنبال تشفی یکی از تمایلات خود است! و در بسیاری از موارد به‌خوبی ادراک می‌کند که عمل او با باورهایش هماهنگ نیست؛ اما چرا نباید این ادراک لذت یا آلم یا... را دال با تقدّم شناخت بر هیجان و اراده دانست؟! زیرا بحث، در مبدأ صدور فعل است. اگرچه در مسیر پاسخ‌گویی به محرک هیجانی، قطعاً ادراک (نوعی شناخت) رخ خواهد داد؛ اما این ادراک به‌هیچ‌وجه، معادل علت صدور نیست؛ اما در آن مؤثر است.

درواقع اساساً شرط تحریک آن است که نوعی «ادراک» - پس از ورود داده‌های حسی، مثلاً دیدن یک زن با پوشش نامناسب توسط مرد- صورت پذیرفته باشد. یعنی باید پذیرفت «ادراک»، مکملی برای عملکرد محرک هیجانی است. این ادراک را می‌توان سطح اولیه پردازش دانست؛ اما پس از آن «فرآیندهای شناختی» عالی‌تر، که بخش کامل‌کننده انگیزه و هیجان هستند، بر میزان و نحوه تأثیر هیجان بر رفتار مؤثرند. هانف؛ شیری و صحرايي (۱۳۹۴: ۶۹) می‌نویسند: «شناخت، کامل‌کننده و برنامه‌ریز روندهای رسیدن به اهدافی است که مدنظر هیجان، یعنی همان کسب پاداش و دوری از مجازات است. مطالعات نشان می‌دهد، زمانی که فرد در معرض تحریک هیجانات منفی قرار می‌گیرد، مراکز هیجانی مربوط فعال می‌شوند و خواست فرد در میزان وارد عمل شدن استراتژی‌های شناختی مؤثر است».

۱. اگرچه ملاصدرا معتقد است تفکر عاقلانه همواره ممزوج با قوه خیال است؛ بنابراین تعقل صرف و تفکر فلسفی، عملاً در مبادی عملی صدور فعل به وقوع نمی‌پیوندد (وفائیان و فرامرز قراملکی، ۱۳۹۵: ۱۱۵).
 ۲. اگرچه باید پذیرفت گاهی فشار هیجانی به‌گونه‌ای عمل می‌کند که فرد، چه‌بسا آگاهی خود را نسبت به آنچه رفتار می‌کند، از دست می‌دهد.

درواقع، «خواست و اراده» به‌کارگیری فرآیندهای شناختی و تعقلی، برای اجتناب از تحت‌تأثیر قرار گرفتن توسط هیجانات منفی، قطعاً تحت‌تأثیر عواملی نظیر نظام باورها و شخصیت هر فرد، قدرت تحریک به‌عمل آمده و موقعیت تحریک می‌باشد. همچنین از نظر حکمت عملی، مرحله پیش از اراده، شوق است و شوق، نشئت گرفته از ادراکات عقلی، وهمی یا خیالی می‌باشد و هنگامی پدید می‌آید که فاعل نسبت به غایت فعل، یا ملایمت و منافرت «امری» با یکی از قوا و مراتب وجودی خویش، به نوعی «ادراک» دست یابد. یکی از مهمترین انواع «ادراکات» که باعث پدید آمدن شوق و اراده می‌شوند، «خواطر نفسانی» هستند. خواطر، افکار و خطراتی هستند که یا به‌واسطه یادآوری احوال و تجارب پیشین (عامل درونی) و یا به‌واسطه القانات رحمانی یا شیطانی (عامل بیرونی) در نفس انسان حاضر شده و باعث ایجاد گرایش نسبت به امری می‌شوند. در صورتی که داعی فعل، ناشی از «ادراکات» و «تحریکات» مبادی حیوانی باشد، میل یا شوق، شهوی یا غضبی خواهد بود، نه اراده انسانی؛ بنابراین اگر مبدأ ادراک از سنخ حس و تخیل و وهم بوده و شهوت و غضب حیوانی قوه فاعله را به‌کار گیرند، گرایش پدید آمده، میل و شوق حیوانی خواهد بود.

درنهایت به‌طور خلاصه با توجه به سخن ملاصدرا (لطیفی، ۱۳۹۶: ۸۳) می‌توان موارد پیش‌گفته را چنین ترسیم نمود: خواطر، رغبت را تحریک نموده، رغبت عزم و نیت (اراده) را تحریک می‌نماید و قدرت را برمی‌انگیزد و عمل توسط اعضای بدن صورت می‌پذیرد. مقایسه عبارت ملاصدرا با شکل (۱-۴) نشان می‌دهد که دو فرآیند ترسیم‌شده، تا چه حد مشابهت دارند و صرفاً نوعی نزاع بر سر الفاظ، نه مفاهیم عمیق وجود دارد.

شکل ۱-۷: مقایسه نمودار خطی تأثیرگذاری حیطة عاطفی (شکل ۴-۱ مندرج در کتاب حاضر) و نمودار راجع به تلخیص مباحث اثرگذاری خواطر در دیدگاه ملاصدرا